

ח. מעשהו של מישע והקצף על ישראל - פירוש ראשון: קרבן אדם אלילי ותוצאותיו

- כו וַיֵּרָא מֶלֶךְ מוֹאָב כִּי חָזַק מִמֶּנּוּ הַמֶּלֶכְמָה
וַיִּקַּח אֹתוֹ שִׁבְעַת מֵאוֹת אִישׁ שֶׁלֶף חֶרֶב
לְהִבְקִיעַ אֶל מֶלֶךְ אֲדוֹם
וְלֹא יָכֹלוּ.
- כז וַיִּקַּח אֶת בְּנוֹ הַבְּכוֹר אֲשֶׁר יָמֶלֶךְ תַּחֲתָיו
וַיַּעֲלֵהוּ עֲלֵה עַל הַחֲמָה
וַיְהִי קֶצֶף גָּדוֹל עַל יִשְׂרָאֵל
וַיִּסְעוּ מֵעֲלָיו וַיָּשִׁבוּ לְאֶרֶץ.

1. הבעיות בסיום הסיפור

סיומו של סיפורנו הוא סוף מפתיע למערכה נגד מואב. סיום זה מהווה "אחת הסתומות הקשות בהיסטוריוגרפיה המקראית... [והוא] מקפל בתוכו כמה עניינים קשים ותמוהים", כלשונו של פרופ' יהודה אליצור ז"ל במאמר שהקדיש לביאורו.¹ הבה נפרט את העניינים המצריכים ביאור בפסוק האחרון בסיפורנו (כז):

- מה טיבו של מעשהו הנורא של מלך מואב, ומה הייתה כוונתו במעשה זה?
- האם קיימת זיקה בין מעשהו של מלך מואב לבין הקצף הגדול על ישראל? אם כן, מה טיבה של זיקה זו? כיצד הוביל המעשה הנורא שעשה מלך מואב לקצף על ישראל?²
- "קצף" במקרא פירושו בדרך כלל 'רוגז',³ או 'כעס'. ובכן: קצפו של מי יצא על ישראל?
- מה היה ביטוי הריאלי של "קצף" זה, עד שבגללו נסעו ישראל מעל מואב ושבנו לארצם?

1. י' אליצור, "עולת מישע", בר-אילן ד-ה, רמת-גן תשכ"ז, עמ' 34-41. המאמר חזר ונתפרסם בספר מאמריו ומחקריו 'ישראל והמקרא', רמת-גן תש"ס, עמ' 157-163. כמו בעיונים הקודמים, גם בעיון זה מראי המקום יצוינו על פי העמודים בספר זה.

2. בלשונו של אליצור (עמ' 157): "מה לישראל ולקרבן זוועה שהקריב מלך מואב?".

3. כך בתרגום יונתן למילה זו בפסוקנו: "רָגַז".

2. מעשהו של מישע - קרבן אדם אלילי

בין העמים עובדי האלילים נפוץ היה המנהג כי בשעת מצוקה לאומית קשה מפייסים את זעמם של האלים בקרבן אדם.⁴ כאשר ראה מלך מואב "פִי חֶזֶק מִמֶּנּוּ הַמֶּלֶךְמָה", ואף תכנית הצלה האחרונה שהייתה עמו - להבקיע אל מלך אדום לשם מטרה שאינה נהירה לנו בשלב זה - לא צלחה בידו - "וְלֹא יָלְלוּ", פנה למעשה נואש אחרון, מעשה שהוא בתחום הדתי, והקריב את בנו הבכור - "וַיַּעֲלֵהוּ עֲלֵה".⁵

למי הקריב מישע את בנו לעולה? במסכת סנהדרין לט ע"ב נחלקו בזה רב ושמואל:

חד אמר: לשם שמים, וחד אמר: לשם עבודה זרה.⁵

את דעתו של הסובר כי לשם עבודה זרה הקריב מישע את בנו, היינו לכמוש אלוהי מואב, קל להבין: כבר נוכחנו באדיקותו הרבה של מישע בעבודת כמוש, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בכתובתו.⁶ סביר אפוא, שמעשה בעל אופי אלילי כה מובהק כקרבן אדם, נעשה במסגרת עבודתו את כמוש.

אולם מה פשר הדעה האומרת שלשם שמים הקריב מישע את בנו? נראה שגם בעל דעה זו לא התכוון אלא לכך שבתפיסתו האלילית סבר מישע שאם יפייס את אלוהי ישראל בכך שיקריב לו את בנו הבכור, יסיר אלוהי ישראל את תמיכתו מעמו, ויאפשר למישע להינצל.⁷

הקושי בהסברים אלו למעשהו של מישע הוא בהדגשת הכתוב שהעלה עולה "על החמה". אם מעשהו של מישע נושא אופי דתי כה מובהק, אין מקומו של קרבנו אלא על מזבח. זה היה מצוי בוודאי במקדש שבעיר קיר-חרשת, ולחילופין ניתן היה להקים מזבח מאולתר במקום כלשהו בתוך העיר. הקרבת הבן על החומה אין פירושה אלא מעשה פומבי שנועד להראות לכול. מדוע אפוא זקוק מעשה זה שבין מישע לאלוהיו לפרסום ולראווה?⁸

4. עדות לכך יש בתעודה מאוגרית המובאת בספר 'עולם התנ"ך', מלכים ב, עמ' 26-27. שם מוזכרות גם שתי עדויות ספרותיות לקרבנות אדם שהוקרבו בעת מצור על קרתגו ובעת מצור על צור; שני האירועים התרחשו במאה הרביעית לפנה"ס.

5. אף המדרשים שבהם נדרש מעשה זה חולקים בכך (ראה המדרש הנזכר בהערה 7 להלן והגמרא במסכת תענית המובאת בסעיף 3 להלן), ומעניין הדבר שגם מבקרי המקרא נחלקו בשאלה זו, ראה אליצור, עמ' 158 ושם הערות 8 ו-11.

6. ראה עיון 21 הערה 2.

7. לכאורה המדרש המובא בפסיקתא דרב כהנא (מהדורת מנדלבאום פסקא ב, ה) ובקיצור בדברי רש"י לפסוקנו מכוון לתפיסה זו. נביאנו בלשון רש"י: "שאל את עבדיו: מה טיבה של אומה זו, שנעשים לה ניסים כאלה? אמרו לו: אביהם אברהם, בן יחיד היה לו, ואמר לו הקב"ה: הקריבהו לפני, ורצה להקריבו. אמר להם: אף הוא (- על עצמו אמר כן), בן בכור יש לו, ילך ויקריבנו...". אלא שרש"י מסיים "ויקריבנו לעבודה זרה" מה שאינו נאמר באותו מקום בפסיקתא (אמנם בהמשך נאמר הדבר).

8. בסעיף 4 להלן (הערה 17) נביא את יישובו של פרופ' י' קויפמן לקושיה זו, על פי שיטתו הנידונה שם.

3. מדוע קרבנו של מישע גורם לקצף על ישראל?

אף אם נדמה לנו בשלב זה שמעשהו של מישע נהיר לנו פחות או יותר, מתעורר קושי גדול בהמשך הפסוק: "וַיְהִי קֶצֶף גָּדוֹל עַל יִשְׂרָאֵל". מדוע התעורר קצף על ישראל בגלל מעשהו המתועב של מישע? "לפי התפיסה המקראית", כותב פרופ' י' קויפמן,⁹ "קרבן בנים הוא חטא לגויים והם נענשים עליו".¹⁰ מעשה מישע היה צריך אפוא להביא קצף עליו ולא על ישראל?!

בתלמוד במסכת סנהדרין (שם) התקשו בדבר זה; אך הקשו זאת רק ביחס לסובר שקרבן מישע היה לשם עבודה זרה:

בשלמא למאן דאמר 'לשם שמים', היינו דכתיב "וַיְהִי קֶצֶף גָּדוֹל עַל יִשְׂרָאֵל". אלא למאן דאמר 'לשם עבודה זרה', אמאי "וַיְהִי קֶצֶף"?

קשה להבין את דברי התלמוד הללו: וכי בכוונתו להקריב את בנו לשם שמים יש זכות למישע? והרי מעשה זה הוא תועבת ה' אף כשנעשה לשמו, כמבואר בדברים י"ב, ל-לא:

הַשֹּׁמֵר לְךָ... וְפִן תִּדְרֹשׁ לְאֱלֹהֵיהֶם לְאִמֹר:

אֵיכָה יַעֲבֹדוּ הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה אֶת אֱלֹהֵיהֶם

וְאֶעֱשֶׂה בְּךָ גַם אֲנִי (- רמב"ן וספורנו: לאלוהי).

לֹא תַעֲשֶׂה בְּךָ לֵה' אֱלֹהֶיךָ, כִּי כָל תּוֹעֵבֶת ה' אֲשֶׁר שָׁנֵא עָשׂוּ לְאֱלֹהֵיהֶם

כִּי גַם אֶת בְּנֵיהֶם וְאֶת בְּנֹתֵיהֶם יִשְׂרְפוּ בְּאֵשׁ לְאֱלֹהֵיהֶם.

ואכן במסכת תענית ד ע"א (ובכמה מקבילות) מובא מדרש הסובר כדעה זו, שמעשהו של מישע נעשה לשם שמים, אולם לא היה, חס ושלום, לרצונו של ה':

כתיב (ירמיהו י"ט, ה) "[ו]בְּנֵי אֶת בְּמֹת הַבַּעַל לְשֹׂרֵף אֶת בְּנֵיהֶם בְּאֵשׁ

עֲלוֹת לְבַעַל] אֲשֶׁר לֹא צִוִּיתִי וְלֹא דִבַּרְתִּי וְלֹא עָלְתָה עַל לִבִּי".

"אֲשֶׁר לֹא צִוִּיתִי" - זה בנו של מישע מלך מואב...¹¹

ופירש שם בעל הפירוש המיוחס לרש"י:

שלא תאמרו (- ישראל המקריבים את בניהם): הלא ציווה כמו כן הקב"ה

... כי מעולם "לא צויתני" למישע לשרוף את בנו באש... ולשמים נתכוון,

כסבור היה לרצות להקב"ה...

9. במאמרו "קרבן מלך מואב" הכלול בספרו 'מכבשונה של היצירה המקראית', הוצאת דביר, תל-אביב תשכ"ו, עמ' 205.

10. כאן מביא קויפמן מראי מקום אחדים שהברור שבהם הוא בדברים י"ב, לא.

11. המשך המדרש הזה הוא: "וְלֹא דִבַּרְתִּי" - זה יפתח (- גרסת הב"ח: זו בתו של יפתח). 'וְלֹא עָלְתָה עַל לִבִּי' - זה יצחק בן אברהם.

נראה אפוא, שאין בכוונת התלמוד במסכת סנהדרין לומר שהקצף על ישראל מוסבר כראוי על פי הדעה שלשם שמים נתכוון, אלא שהקושיה על פי דעה זו פחות זועקת, ואולי ניתנת ליישוב דחוק כלשהו,¹² מה שאין כן לפי הדעה שנתכוון לשם עבודה זרה.

ובכן, כיצד מיישב התלמוד (בסנהדרין שם) את קושייתו בדבר ה"קצף"?

כדברי יהושע בן לוי. דר' יהושע בן לוי רמי (-) הקשה סתירה): כתיב (יחזקאל ה', ז): "וְכַמְשָׁפְטֵי הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סְבִיבוֹתֵיכֶם לֹא עֲשִׂיתֶם" וּכְתִיב (שם י"א, יב): "וְכַמְשָׁפְטֵי הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סְבִיבוֹתֵיכֶם עֲשִׂיתֶם" - כמתוקנין שבהם לא עשיתם, כמקולקלין שבהם עשיתם.

ופירש רש"י את תשובת התלמוד:

"כמקולקלין שבהם" - כגון מי שעל מלך מואב שהקריב בנו לעבודה זרה, כך היו ישראל עושין. ובאותה שעה נזכר להם אותו עוון שהיו רגילים גם הם בו.

נמצא, לפי דברי הגמרא הללו, כי במעשהו של מי שעל מלך מואב קטרוג על ישראל, שכן מעשה זה הזכיר את עוונותיהם. קטרוג זה הוא שגרם לקצף הגדול על ישראל ולשינוי הדרסטי ביחס ה' אליהם: במקום הניצחון הגדול על מואב שהנחיל ה' לישראל בתחילה, הוא גרם להם עתה לנסיגה חזרה לארצם.

נראה שיש להסכים עם דברי אליצור (עמ' 158): "לשונה של פסקה זו (- בתלמוד) לשון אגדה היא, והמשא ומתן המלווה אותה הוא מדרש בתוך מדרש (- דברי ר' יהושע בן לוי)". מבחינת פשוטו של מקרא, קשה לקבל הסבר זה לקצף הגדול של ה' על ישראל מחמת קרבן אדם של מלך נכרי.

4. פתרונות הבעיה בפרשנות החדשה והביקורת עליהם

כמה מפרשים חדשים מאומות העולם מבארים "כי הקצף הוא בהלה - פאניקה - שאחזה בצבא הישראלי למראה המעשה המחריד של מלך מואב".¹³ בזאת הופכים הפרשנים הללו את התגובה למעשהו של מי שעל מלך מואב אלוהית (שכאמור, היא קשה מאוד להבנה) לתגובה אנושית של ישראל, כזו המבוססת על "אמונות תפלות ופחדים".¹⁴

12. רד"ק בפירושו לפסוקנו מבאר את הדעה הזאת כך: "נתקצף הקב"ה עליהם, כי מלך מואב לא חמל על בנו כשחשב לעשות בו רצון האל, וישראל מקציפים אותו בכל יום. והוא חשב לעשות רצון האל ואינו...". וכאן מביא רד"ק את דברי הגמרא במסכת תענית שהובאו למעלה. אולם גם דברי רד"ק אין בהם כדי להסביר כיצד מעשה זה של מי שעל מלך מואב אלוהית "חשב לעשות בו רצון האל" - יכול לעורר קצף על ישראל.

13. סיכום דבריהם מופיע בדברי אליצור, עמ' 158-159. שמותיהם ומראי מקום לדבריהם ניתן למצוא בהערות 12-13 שם.

14. כדברי מונטגומרי המובאים שם.

אולם פירוש זה אינו מתאים ללשון הפסוק "וַיְהִי קֶצֶף גָּדוֹל עַל יִשְׂרָאֵל", שאין משמעו אלא 'ויהי רוגז וכעס על ישראל', ואין 'רוגז על' אלא כשיש מי שמתרגז וקוצף. אף לו היינו מפרשים בדוחק ש"קצף" במקומו פירושו 'התרגשות' או 'בהלה' (שלא כמו בכל המקרא), היה צריך הכתוב לומר: 'ויהי קצף גדול בישראל', ולא "עַל יִשְׂרָאֵל".¹⁵

קויפמן¹⁶ מציע הסבר אחר לבעיית הקצף על ישראל:

אין לטשטש כלאחר יד קו זה של הסיפור, שמישע אמנם מקריב עולה, אבל אינו מקריב אותה לשום אל, לא לכמוש ולא לה'. הקרבן הוא לא קרבן לאל, אלא זהו קרבן מגי, שתכליתו לא ריצוי אל, אלא פעולה מגיית, והיינו פעולה מזיקה לישראל,¹⁷ והיא היא ה"קצף"... הפעולה המגיית מביאה 'קצף' מגי על ישראל... מכיוון שהיה 'קצף' על ישראל, וישראל נאלצו להסיר את המצור, הרי שלפי הסיפור פעל הקסם של מישע... 'זעם' או 'קצף' מגי עלול לפעול פעולה ממשית לפי התפיסה המקראית.¹⁸

על דבריו אלו של קויפמן יש להקשות כמה קושיות: ראשית, מעשהו של מישע, אף אם לדבריו נעשה לצרכים מגיית ולא כקרבן לאלוהות, בכל זאת הוא בגדר קרבן-בנים, ו"לפי התפיסה המקראית הוא חטא לגויים" כפי שכתב הוא עצמו בתחילת מאמרו. האם דבר זה אינו אמור להפריע למגיה לפעול את פעולתה? ההשוואה שמשווה קויפמן את קרבנו של מישע לקרבנותיו של בלעם, שלדעתו היו אף הם 'קרבנות מגיית', מופרכת, כיוון שקרבנותיו של בלעם היו פרים ואילים, ואילו קרבנו של מישע היה קרבן-אדם.

15. אליצור מקשה על דעה זו מכיוון אחר: האם סביר הדבר שישראל ירתעו מהמשך המלחמה מחמת פחדם מהשפעתו של קרבן אדם אלילי? "ואפילו הסכמנו לזאת... מה ראה הכתוב להעלות אמונה זו (- של ישראל) על נס, ולתלות את כשלונו מסעם של ישראל בקרבן אדם לכמוש?".

16. במאמרו הנזכר בהערה 9, עמ' 206-207.

17. לפי תפיסה זו מבאר קויפמן את הסיבה להקרבנות בנו של מישע על החומה דווקא: "ראיית העין מגדירה את כוחה של הקללה. מישע מעלה את העולה על החומה. מעל החומה הוא וקוסמיו רואים את מחנה ישראל, וקללתם המגיית פגיעתה קשה יותר ממקום זה". נמצא, לפי דבריו, כי בהקרבה על החומה אין כוונת פרסום או ראוה. בהסבר כעין זה שנותן קויפמן לקרבן מישע הוא מסביר אף את קרבנותיו של בלעם.

18. בסוף דבריו רומז קויפמן לרקע הריאלי של הנסיגה: "על הצבא הישראלי והאדומי נפל פחד טקס הדמים המגי שנתבצע על החומה". בדברים אלו הוא מתקרב לכאורה לדעתם של המבארים כי ה"קצף" היה בהלה ופאניקה, אך לא כן הדבר: דבריו האחרונים נועדו להסביר לנו, הקוראים בני ימינו, מהו הרקע הריאלי והפסיכולוגי של נסיגת הצבאות. אולם לדעתו הסיפור הרואה בכך "קצף" אינו מייחס את הנסיגה להשפעתו הפסיכולוגית של מעשה מישע, אלא לקצף מגי אמיתי שהתעורר על ישראל עקב המעשה.

אם לפי תפיסת המקרא קרבן זה מהווה חטא לגויים, כיצד לדעת קויפמן יש בכוחו להביא את התוצאות המגיות שהחוטא מקווה להן, ולא לתוצאות הפוכות? אולם נראה שעיקר הקושי בדבריו הוא מה שכתב אליצור בדחותו את דברי קויפמן מכול וכול: "אין מקום במערכת המושגים המקראיים לקצף מאגי".¹⁹

מהו אפוא פשרו של אותו "קצף" שהיה על ישראל כתוצאה מקרבן האדם של מלך מואב?

5. פתרונו של אליצור והביקורת עליו

הבה נתבונן עתה בפתרונו של אליצור לבעיית ה"קצף".²⁰ ראשית הוא דן במונח "קצף" ובמשמעותו הריאלית בסיפורונו:

הצדק עם החוקרים-הפרשנים המבארים כאן "קצף" - מגפה.²¹ בעניין זה די להצביע על במדבר י"ז, יא: "יָצָא הַקָּצֵף מִלְּפָנֵי ה', הַחַל הַנְּגֹף", ועל ההקבלה המאלפת בין שמ"ב כ"ד ובין דה"א כ"ז: הַדָּבָר, המכונה גם 'מגפה' בשמ"א כ"ד (פס' טו, כא, כה), נקרא בדה"א כ"ז, כד בפירוש "קצף". אמנם נכון כי למילה "קצף" יש גם משמעויות אחרות...²² אך ברצף זה של נסיגה, שתוארה בנוסח כמעט זהה לנסיגת סנחריב מיהודה, אפשר להניח בוודאות כי "קצף" הוא נגף.²³ הקשר המקראי-הסמנטי בין שתי המילים מובן, שכן "מגפות הן הביטוי המובהק לזעמו של האל", כפי שציין ליוור בצדק.²⁴

19. אליצור, עמ' 159. קושיה נוספת של אליצור על דברי קויפמן היא כי "קשה להסכים להנחה, שהמונח הברור 'עולה' אינו קרבן לאל כי אם 'מצע מגי לקללה'".

באמת, קשה להתאים את דברי קויפמן הללו עם דבריו בספרו תולדות האמונה הישראלית על יחס המקרא למגיה ועל הזהות השורשית בין תפיסת המגיה לתפיסת האלילות ושליטת המקרא את שתיהן מכול וכול (וראה תולדות האמונה הישראלית, כרך א, פרק יא, עמ' 295-302).

20. אליצור, עמ' 160-163.

21. בין אלה מונה אליצור (שם, הערה 19) את ברנס ושאנדה בפירושיהם לפסוק, ואת ליוור במאמרו שיצוין בהערה 24 להלן.

22. בהערה 21 שם, מפנה אליצור לדה"ב י"ט פסוקים ב-י, שם משמעותו של הקצף הבא מאת ה' אינה מגפה אלא עונשים אחרים.

23. נסיגת סנחריב מעל ירושלים מתוארת במל"ב י"ט, לה-לו: "... וַיִּשְׁפְּימוּ בְּבֶקֶר (- במחנה אשור) וְהָיָה כָּל־מִן הַבְּהֵמָה מֵיָדָיו. וַיִּסַּע וַיֵּלֶךְ וַיֵּשֶׁב סְנַחְרִיב מֶלֶךְ אֲשׁוּר וַיֵּשֶׁב בְּנִינְוָה".

24. י' ליוור, "מלחמותיו של מישע מלך מואב עם ישראל", בתוך: היסטוריה צבאית של ארץ ישראל בימי המקרא (בעריכתו), תל אביב תשכ"ד, עמ' 236.

אך מדוע זה, לדעת הכתוב, קצף ה' על ישראל בגלל מעשה זוועה של מישע מלך מואב, שהוא עניין בינו לבין אלילו? בנקודת תורפה זו גלשה הפרשנות, החל מימי קדם ועד ימינו, מפסי הפשט אל מרחבי האגדה. הצד השווה של רוב הפירושים, קדמונים וחדשים, הוא שהקצף היה תגובה ישירה על קרבן מישע, וכי את משמעותו יש לבקש בספירה של רגשות ותגובות נפשיות-רוחניות. המחלוקת היא בשאלה: של מי התגובה: אלה טוענים - תגובה על-אנושית²⁵ - ואלה טוענים - תגובה של ישראל²⁶...

אולם אליצור שולל את שתי הגישות גם יחד, מטעמים שנידונו בסעיפים הקודמים. הוא מתאר עתה את ההתרחשות בדרך המפרידה בין מעשהו של מישע לבין הקצף שהיה על ישראל באמצעות כמה שלבי ביניים:

די לזכור ולהבין שהנצורים המואביים האמינו באותו קרבן, שהרי מלכם-מצביאם הוא שהקריב אותו.²⁷ ולפיכך התאושו המואבים, ידיהם הרפות חזקו, וחל מפנה במלחמה, אף התמשך המצור. מעתה אין תימה במהלך המאורעות: הצבא הישראלי נהג פשוט בהתאם להיגיון שבנסיבות. השתלשלות המאורעות הביאה אותו לידי נסיגה בעל כורחו. ליוור מסביר את ההיגיון שבהשתלשלות זו בדרך הבהירה ביותר: "מצור ממושך יש בו כדי להביא מחלות ומגפות לא רק על הנצורים כי אם גם על הצרים, שכן היה כרוך בחניה ממושכת של צבאות ללא תנאים סניטריים נאותים, בתנאי חיים בלתי תקינים. ואכן, מצבים מעין אלה גרמו פעמים רבות בהיסטוריה הקדומה לתחלואה קשה בצבאות פולשים ואף למגפות"²⁸... אמור מעתה, ישראל נסוגו... מפני מגפה שנפלה בהם מחמת אורך המצור. ... קשה עדיין, בכל זאת, להבין את המקרא: ... על שום מה הוא מכנה נגף בשם "קצף"? ומדוע אפוא קצף ה' על עמו? ... עלינו לזכור את הכלל הגדול, שההיסטוריון הנבואי-המקראי רואה קורות עם ועולם בשני ממדים - הממד האנושי של סיבה ומסובב, והממד הטרינסצנדנטי של השגחת ה'... הצלחתם של אויבי ישראל ושלבי השתלשלותה השונים אינם אלא ביטוי ארצי-אנושי לגזירת עליון.

25. זו דעתם של חז"ל ושל הפרשנים שהלכו בעקבותיהם, כי המגיב על קרבנו של מישע היה ה'. ואף דעתו של קויפמן, כי הקצף היה ממקור מגי, כלולה בקטגוריה זו.

26. ראה בראש סעיף 4 לעיל.

27. וכוונת דבריו היא, שאין צורך לייחס למעשה מישע השפעה דומה גם על ישראל, כפי שטענו חוקרים אחדים.

28. ליוור, עמ' 236.

עיקר טעותם של פרשנים רבים בנושא הנידון היא, שהחליפו וערבבו את שני התחומים-הממדים. קרבן מישע והשפעתו הם אמנם עניין טרנסצנדנטי באמונת המואבים. ברם לגבי המקרא, שבעיניו אלילי העמים אינם אלא "תהו אֶשֶׁר לֹא יוֹעִילוּ וְלֹא יִצְלִי" (שמ"א י"ב, כא) אותו קרבן ותוצאותיו הם חלק של המציאות האנושית העכורה.

קרבן מישע, התאוששות המואבים, הארכת המצור, המגפה ונסיגת ישראל הם שרשרת אחת של סיבות ומסובבים, צד אחד של הקורות, ודווקא הצד הרציונאלי-החומרי-האנושי. ואילו המשמעות השנייה של הקורות היא קצף ה' על ישראל, שמכוחו פועלת כל אותה שרשרת מאורעות עלי אדמות.

מקורו של קצף ה' הוא, כמובן, במחיצת ההשגחה האלוהית החופפת על המאורעות. אותה מחיצה והמתרחש בה מתוארים בפרטות ובאריכות בגרעינו של הפרק למעלה, בפסוקים י-כ. הנביא הזועם דוחה את מלך ישראל (פסוק יג): "מִה לִי וְלָךְ, לָךְ אֶל נְבִיאֵי אֲבִיךָ וְאֶל נְבִיאֵי אֲמֹנִי!" לבסוף הוא מבשר ישועת ה' בזכות מלך יהודה וניצחון למען תת נקמת ה' במואב (פסוק יט). נמצא מלך ישראל נישא על כנפי ישועת פלא שלא נועדה לו, והוא מבקש לקטוף פירותיו של ניצחון שאין הוא זכאי לו לפי תורת ההשגחה הנבואית. לכן יצא על ישראל קצף ה'.

זהו הצד הטרנסצנדנטי של הפרשה. ביטוי של אותו קצף ה' עלי אדמות הוא שרשרת המאורעות: קרבן מישע לכמוש, התגברות המואבים (שהכתוב מצניע אותה מפני הכבוד, כדי לא לומר במפורש שלקרבן אלילי היו תוצאות כלשהן), הארכת המצור, המגפה. המגפה היא כאמור חוליה בשרשרת הרציונלית של המאורעות, ורק כינויה "קצף" רומז לרקע האי-רציונלי, הטרנסצנדנטי, של הפרשה. כינוי זה בא להזכיר ולהדגיש, כי כל אותה השתלשלות הגיונית ומובנת לכאורה, שבסיומה נפל נגף בצבא המנצח, אינה אלא תוצאה של חרון ה' על ישראל.

מכאן, שקרבן מישע אינו הגורם של אותו חרון, כי אם חוליה בשרשרת תוצאותיו; ולפי פשוטו, אין הכתוב מתכוון לומר כי אותו קרבן פעל בספירה אלוהית כלשהי, או כי עורר בבני ישראל תגובה רגשית-רוחנית... את הפרשנים הטעתה העובדה שקרבן הוא בדרך כלל גורם שבין אדם למקום. ברם, כאן בעיני המקרא ובעיני ישראל אין קרבן אלילי אלא גורם צבאי אנושי, בחינת 'שטן לישראל' במערכות המלחמה.

אנו מזדהים, כמובן, עם דבריו של אליצור, התולה את הנסיגה הישראלית ואת הקצף שגרם לה, המתוארים בסיומו של סיפורנו, עם מה שהתגלה בתחילתו - כעסו של אלישע על מלך ישראל (ונוסיף לכך את הצמא שתקף את הצבאות בדרךכם). והרי היחס האמביוולנטי למלחמה זו הוא הלז הספרותי של סיפורנו, של מבנהו ושל סתירותיו הפנימיות, והוא המפתח להבנת סתומותיו; דבר זה הארכנו להוכיח בעיונינו הקודמים.

אף על פי כן, אף פירושו של אליצור לא יימלט מביקורת. הטעות שבה 'מאשים' אליצור את הפרשנים שקדמוהו, שראו בקרבנו של מישע סיבה לקצף על ישראל, ממה היא נובעת? כבר ענה על כך אליצור כי "את הפרשנים הטעתה העובדה שהקרבן הוא בדרך כלל גורם שבין אדם למקום", אולם לא רק זאת: הטעתה אותם גם הזיקה שבפסוק בין קרבן, שהוא מעשה בעל תוכן דתי, לבין קצף, שמקורו אלוהי. הפסוק הוא אפוא הגורם המטעה. ובכן, מדוע סמך הפסוק את שני הדברים הללו, ויצר רושם שיש ביניהם זיקה של סיבה ותוצאה? הרי על פי פירושו של אליצור קרבנו של מישע והקצף-הנגף שהיה בצבאות ישראל לא היו סמוכים זה לזה בזמנם במציאות, אלא עבר ביניהם זמן די ממושך. שני שלבים מנה אליצור ביניהם: א. התגברות המואבים בעקבות קרבן מלכם. ב. כתוצאה מכך - התארכות המצור והתפשטות המחלות, שהן הן הביטוי לקצף. מדוע לא צוינו שלבים אלו בפסוק, ובכך הייתה נמנעת טעותם של המפרשים? אליצור חש בקושי זה ותירצו באופן חלקי במשפט הבא בסוגריים בתוך דבריו שצוטטו לעיל. נחזור אפוא על תירוצו, תוך שנחלץ משפט זה מן הסוגריים שהיה נתון בהם: "הכתוב מצניע אותה (- את התגברות המואבים) 'מפני הכבוד', כדי לא לומר במפורש שלקרבן אלילי היו תוצאות כלשהן", וכוונתו: אף לא בקרב המואבים עובדי האלילים.

תירוצו זה מתרץ (בדוחק) רק את השמטת שלב הביניים הראשון. אולם מדוע מצניע הכתוב גם את שלב הביניים השני - את התארכות המצור? כך היה הכתוב יכול לומר: 'וַיַּעַלְהוּ עַלָּה עַל הַחֲמָה, וַיֵּאָרְכוּ הַיָּמִים וַיְהִי קֶצֶף גָּדוֹל עַל יִשְׂרָאֵל וַיִּסְעוּ מֵעֵלְיוֹ'. לו נעשה כך, לא רק שהאירועים היו מתוארים נאמנה על ממד הזמן האמיתי שלהם (מה שאיננו קיים בתיאור הנוכחי), אלא אף הייתה נוצרת חציצה בין הקרבן לבין הקצף, חציצה של זמן ושל מילים, ובכך הייתה נמנעת טעותם של המפרשים שתלו את הקצף בקרבן. על פי פירושו של אליצור, מרוב רצון להסתיר את תוצאותיו של הקרבן האלילי בתחום הריאלי (- התחזקות המואבים והתארכות המצור) גרם הכתוב להפך הגמור: לתליית תוצאה דתית בקרבן זה.

נראה אפוא שעדיין לא יצאנו ידי חובת פירושו של פסוק זה.